

MAX WEBER ÉS LUKÁCS GYÖRGY —
EPIZÓDOK A "POLGÁRI" ÉS "MARXISTA" SZOCIOLÓGIA VISZONYÁRÓL*

Dirk Käsler

Tanulmányommal nem kívánok többet nyújtani annál, mint amit a címe ígér: két ember viszonyának egyes epizódjait tárgyalom, s ez akár olyan elemzés-ként is érdeklődésre tarthat számot, amely a szociológia két típusa közötti viszony egy variánsáról szól.

Az emberek közötti viszonyok, vonatkozások sokféleképpen mutathatók be, nem utolsósorban amiatt, hogy e viszonyok mindig sokrétűek. S ha két tudós viszonyát elemezzük — márpedig most erről van szó —, akkor valóságos találkozásuk összefüggéseit még írott műveik is gazdagítják. S ezzel már adva is van a terjedelmes és tudós vizsgálódás lehetősége.

Egy évvel ezelőtt még azt kellett mondanunk, hogy a Weber és Lukács közötti viszonyt behatóan senki sem vizsgálta meg — ami megdöbbenő, figyelembe véve a róluk szóló szekunder irodalom hatalmas mennyiségét —, Kurt Beiersdörfer tavalyi heidelbergi disszertációjának megjelenése után viszont a nem-Lukács-szakértőnek már elmehet a kedve a téma tárgyalásától, amit ez a mű, mintegy 500 oldalon, oly akadémikusan és aprólékosan túlragoz.¹

Minthogy jelen kontribúcióm nem veheti föl a versenyt Beiersdörfer elemzésével, bevezetőül összefoglalom terjedelmes munkájának legfontosabb téziseit és eredményeit: (1) Lukács "korai esztétikai", premarxista periódusát

*Elhangzott a hamburgi német—magyar kerekasztal-konferencián (1985. november).

¹Kurt Beiersdörfer: "Max Weber und Georg Lukács", Inauguraldissertation zur Erlangung des Grades eines Dr. phil. an der Fakultät für Sozial- und Verhaltenswissenschaften der Universität Heidelberg, 1984. április; könyv alakban: Max Weber und Georg Lukács. Über die Beziehung von verstehender Soziologie und westlichem Marxismus, Campus, Frankfurt/New York 1985. Lásd még Zoltan Tar—Judith Marcus: "The Weber—Lukács Encounter", in: Max Weber's Political Sociology. A Pessimistic Vision of a Rationalized World, szerk. Ronald M. Glassmann—Vatro Murvar, Greenwood Press, Westport/London 1984.

csak mint Weberrel való szembesülést lehet megérteni, (2) Weber "centrális állásfoglalása" — Beiersdörfer itt csak a szándék- és felelősség-etika megkülönböztetésére utal — a Lukáccsal folytatott beszélgetésekben és ezek nyomán kristályosodtak ki, (3) a Történelem és osztálytudat nemcsak a "Marx-ban rejlő hegeli örökséget" reaktiválta, hanem integrálta Weber szociológiai Marx-kritikáját is.²

Nem vállalkozom arra — ehhez nem ismerem elég jól a lukácsi életmű egészét —, hogy ítéletet alkossak Beiersdörfer elmélettörténeti megállapításainak végérvényességéről. Itt inkább a két ember viszonyával foglalkozom. Beiersdörfer szerint ez "nem a 'mester' és 'formálható tanítványa' közötti viszony volt, hanem inkább két, különböző érettségű tudós találkozása, akik kölcsönösen hatottak egymásra".³ A címszó tehát a "kölcsönösség", aminek az egyenjogságot is implikálnia kell: nagy hatást gyakoroltak egymásra és kölcsönösen befolyásolták egymás tudományos munkálkodását. Ez harmonikusan, kiegyensúlyozottan és örvendetesen hangzik. És ha, Beiersdörferhez hasonlóan, az 1907 és 1919 közötti időszakra korlátozódunk, úgy — egyben Lukácsnak kellő mértékben előleget is adva — ilyen következtetésre juthatunk. Akkor pedig kiváltképpen, ha hajlunk rá, hogy átvegyük Beiersdörfer különbségtételét "tárgyszerű ítélet" és "morális ítélet" között.⁴ Ez azonban számomra elfogadhatatlannak tűnik, s ezért a Weber és Lukács közötti viszony ilyenfajta, kiegyensúlyozott és harmonikus értékelésével sem tudok egyetérteni. A magam részéről arra törekszem, hogy a kettejük közötti biográfiai—személyes viszony figyelemre méltó feszültségét kövessem nyomon Weber haláláig, s hogy megmutassam, Lukács miként is denunciálta irodalmilag Webert Az ész trónfosztásában, amely hosszú ideig rendkívüli hatást gyakorolt a marxista Weber-recepcióra.

I

Először tehát vegyünk a biográfiai—személyes viszonyt. Amikor a 27 éves dr. Georg von Lukács, magyar magántudós és egy jómódú budapesti bankár fia, 1912 májusában Heidelbergbe érkezett, még csak a tudományban tett első lépéseinek volt túl. Kis esszékötete, A lélek és a formák németül egy évvel korábban jelent meg Egon Fleischelnél, a jelentéktelen berlini kiadónál, disz-

²Beiersdörfer, i. m. 5 sk. o.

³I. m. 200. o.

⁴Uo.

szertációja és legtöbb, korábban folyóiratokban irodalmi témákról publikált írása pedig magyarul látott napvilágot. Az igényes életvitelt kialakító fiatal gentlemant és intellektuelt mindenekelőtt barátjának, Ernst Blochnak — akivel Firenzében töltötte 1911/12 telét — eleven beszámolóit vitték a Neckar mentén fekvő egyetemi városba. Bloch Németország szellemi életének kiemelkedő központjaként jellemezte neki Heidelberget, ahol az újkantiánus Wilhelm Windelband és Emil Lask, a szociológus Alfred és Max Weber, Stefan George és követőinek köre, valamint Karl Jaspers, Gustav Radbruch, Eberhard Gothein és Emil Lederer működött.

Mindehhez még az is társult, hogy Lukács számára már tájékozódott valaki az ismeretlen közegben: Emmy Lederer — Emil Lederer felesége és Lukács fiatalkori szerelmének, Seidler Irmának nővére — egy évvel azelőtt fölmerítette A tragédia metafizikája címmel a "Logos"-ban publikált írás⁵ fogadtatását, és a következőket jelezte Budapestre: "Gyuri Logos-beli tanulmányát már korábban olvastuk. Max Weber azonban — rajta keresztül akartuk megtudni Windelband véleményét, Weber ugyanis az egyetlen ember, akivel Windelband a betegsége óta érintkezik — véletlenül nem volt otthon, csak néhány nappal elutazásuk előtt érkezett vissza. Egy jó barátunk az elutazásunkat megelőző utolsó vasárnap délután megkérdezte tőle, mit gondol Lukács Gyuri tanulmányáról. A válasz sajnos elég sovány. Neki nem volt ideje alaposan elolvasni, pusztán a szerkesztőségbeli kollégáktól hallotta, hogy a dolog nem rossz. (Az ő szavaival: „Azt mondják, Emmy asszony, hogy a dolog nem rossz, egyáltalán nem rossz.”)"⁶

A barát biztatásai és Emmy asszony jelzései Lukácsot Heidelbergbe vitték, ahová Simmel által írott, Lasknak és Windelbandnak szóló ajánlólevelekkel érkezett.⁷ Így nem tartott különösebben sokáig, míg Heidelberg professzori házainak dolgozószobái és szalonjai megnyíltak Lukács előtt. Így például már 1912. július 8-án azt írja a "Kedves Barátnak" Baumgarten Ferenc, hogy a "terep már elő van Önnek készítve. Nagyon sokat segít majd, hogy Simmel levélben dicsérte, s még többet, hogy Lask lelkesen írt (Rickertnek vagy Cohnnak) és dicsérte az Ön közelítését az ismeretelmélet egyedül üdvözítő rendszeréhez. Ön tehát nem 'vadember' többé."

⁵Lukács: "Metaphysik der Tragödie", Logos 1911, 79—91. o.; lásd "Ifjúkori művek", Magvető /1977/.

⁶Lukács: Briefwechsel 1902—1917, szerk. Éva Karádi—Éva Fekete, Corvina, Budapest 1982.

⁷I. m. 288. o.

És Lukács magyar honfitársa azonnal receptet is ad a német professzorok kezeléséhez: "Knapp azt szokta mondani: Az emberek túl ostobák ahhoz, hogy megértsék a magunkfajtat. Rá kell nevelni őket. Ezt kell majd Önnek is tennie. Az uraknak könnyű lesz imponálnia. /.../ Summa summarum: bizonyos ideig itt kellene élnie, hogy gyökeret verjen. Akkor könnyen menne a habilitáció — így távolról lehetetlen. Bizonyos ideig: ez azt jelenti, hogy egy szemesztert. De azt is könnyen el tudom képzelni, hogy személyes megjelenésével itt is olyan hatást sikerül tennie, mint Simmelnél és Lasknál — s akkor már biztosak lehetnének a habilitációban."⁸

Ám a dolog nem ment ilyen egyszerűen. Max Weber 1912. július 22-én kelt első levele az "igen tisztelt Doktor Úrhoz" nem rejtette véka alá a nemzetgazdaságtan és pénzügytudomány már korán visszavonult, 48 éves ordináriusának közlendőjét: "Tegnap Windelband mellett ültem (szándékosan) és Gotheinnal Önre tereltem a beszélgetést. Windelband erre tett néhány (tárgyilag jelentéktelen) megjegyzést az Ön esszéiről, nem kimondottan barátságtalanul; de ahogy vártam: a forma természetesen rendkívül távol áll tőle, erről kifejezetten nyersen nyilatkozott. Én óvatosan hozzáfűztem néhány dolgot, először lehetőség szerint minél kevesebbet, Önről, és főként azt, hogy Ön lényege szerint szisztematikus típus, ezen az esszéisztikus korszakon már túl van stb. /.../ Újból csak azon nézetemnek adhatok kifejezést, hogy egy önmagában befejezett dolog bemutatása, nemcsak egy fejezeté, hanem egy valóban 'komplett' írásműé, adná messzemenően egy pozitív megoldás optimális lehetőségét."⁹

S ez megadja a kettejük közötti viszony alaptónusát: a fiatal magyar gondolkodó Weberen keresztül mindenekelőtt Windelbandhoz (és a heidelbergi egyetemhez egészében véve) keresett kapcsolatot a filozófiai habilitáció érdekében, Weber pedig vállalta az apai támogatónak ezt a szerepét, hogy Lukács útját személyesen és formálisan egyengesse. Weberre jelentős benyomást tett Lukács szisztematikus "Eszztétika"-jának vázlata¹⁰ — lévén, hogy ő is intenzíven foglalkozott hasonló kérdésekkel —, ugyanakkor Lukácsot állandóan arra biztatta, hogy erősebben törekedjék a szisztematikusságra, s jobban legyen tekintettel a német egyetemeken a kvalifikációs munkákkal szemben támasztott követelményekre.

⁸ Lukács György levelezése 1902—1917, Magvető /1981/, 488. o.

⁹ I. m. 489. o.

¹⁰ A posztumusz publikált, heidelbergi művészetfilozófiai-esztétikai kéziratról van szó. Vö. A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika — A regény elmélete, Magvető /1975/.

A Weber és Lukács között fönnálló jelentős világnézeti különbségek, valamint az első világháború kezdetétől a háború miatti időleges külső elválásuk ellenére, szoros, bizalomra épülő kapcsolat alakult ki kettejük között az 1912-től 1917-ig terjedő időszakban, melynek tartalmi alapját Weber állandó intellektuális érdeklődése képezte Lukács témái és válaszai iránt, vehikulumát pedig Marianne és Max Weber azon — személyes szimpátiával kísért — készsége adta, hogy, személyes és szakmai vonatkozásban, segítsék a fiatal külföldit beilleszkedni társadalmi közegükbe, annak teljes tudatában, hogy ez a támogatás erősítheti konfliktusaikat antiszemita és reakciós kolégáikkal.

Érdemes kiemelnünk: Weber igen erőteljesen — s ugyanakkor toleranciával — törekedett arra, hogy Lukácsot szisztematikus habilitációs munka befejezésére készítse. "Szívből jövő barátsággal" írott 1916. augusztus 14-én kelt levele ezt bizonyítja: "Ha őszinte akarok lenni, el kell mondanom valamit. Egy nagyon jó barátja — szóval: Lask — azon a véleményen volt: „született esszéista, nem fog megmaradni a szisztematikus (szakszerű) munkánál. ezért nem kellene habilitálnia. Az esszéista persze egy hajszállal sem kevesebb a szakszerű szisztematikusnál — talán éppen ellenkezőleg! — De nem való egyetemre, és nem tenne jót sem a cégnek, sem pedig, ami még fontosabb, saját magának.” Annak alapján, amit annak idején felolvasott nekünk esztétikája ragyogó töredékeiből, én élesen ellentmondtam ennek a nézetnek. És mivel hirtelen elkanyarodása Dosztojevszkij felé ennek a /laski/ nézetnek látszott igazat adni, gyűlöltem ezt a munkáját és gyűlölöm ma is. Mert alapjában véve nekem is ez a véleményem. Ha Önnek valóban kibírhatatlan kín és gátlás, hogy egy szisztematikus művet befejezzon és közben máshoz ne fogjon — akkor nehéz szívvel, de azt tanácsolnám: hagyja a habilitációt. Nem azért, mert 'nem érdemli meg'. Hanem mert nem használ Önnek és végső soron a diákoknak sem, a legmélyebb értelemben. Akkor más a hivatása. — De azt teszi, amit Ön helyesnek tart."¹¹

Mindannyian tudjuk, hogy Lukács mit tartott helyesnek. A politikai események fölgyorsuló menete, az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlása, a magyarországi forradalom győzelme, Lukács belépése 1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártjába és gyors emelkedése a párthierarchiában — már 1919 márciusában a Magyar Tanácsköztársaság oktatási népbiztosának helyettese lesz, nyártól pedig az egyedül felelős népbiztos, továbbá az 5. hadtest politikai biztosa — elfeledtették a német egyetemi karrier gondolatát,

¹¹Lukács György levelezése, 628. o.

amelyről, visszatekintve, ezt írta intellektuális fejlődésének vázlatában: "Legjobb esetben tehát 'érdekes'-excentrikus heidelbergi magántanár lettem volna."¹² "Dr. Georg von Lukács magántudós" — "partizánná" lett.

Az 1917 utáni, nagyon kevés nyilvánosságra hozott levélből kivehető, hogy Lukács és Weber levelezésben állottak egészen Webernek 1920 júniusában bekövetkezett haláláig.¹³ Tanulmányunk első részét befejezendő, idézzük föl Weber egyik levelének részletét a Magyarországról elmenekült egykori népbiztoshoz, akinek Bécsben tartania kellett a Magyarországnak való kiadatástól. "Ez /Lukács kommunista tevékenysége — D. K./ volt Önnek 'rendelve'? — vagy valami más? Ezzel kapcsolatban persze Ön, érthető módon, fenntartja a jogot, hogy egyedül ítélkezzen. Csak ha meggondolom, hogy a mostani (1918 óta tartó) politikai sodrás, irányától függetlenül, mennyi kétségtelen értékbe került — pl. Schumpeter, most pedig Ön — és még fog kerülni, anélkül hogy, meggyőződéseim szerint, a legkisebb eredményre is számíthatnánk (hisz mindannyian idegen uralom alatt vagyunk!), akkor némi keserűség önt el ezzel az értelmetlen sorssal szemben."¹⁴

II

1954-ben a 69 éves Lukács magyarul és németül egyidőben publikálja híres könyvét, Az ész trónfosztását.¹⁵ Nem először foglalkozott¹⁶ e könyv tematikájával — a nemzetiszocialista önkényuralom ideológiai előkészítésével —, erről a könyvről azonban elmondható, hogy Lukács értékelését a legközérthetőbb és leghatásosabb módon terjesztette.

A munka egészének főadata az, hogy kidolgozza az "irracionális" fejlődési útját, s "legfontosabb és legtipikusabb szakaszainak és képviselőinek" elemzését adja.¹⁷ S az elemzésre igen konkrét céllal kerül sor: "Any-

¹²Lásd "Curriculum vitae", szerk. Ambrus János, Magvető /1982/, 21. o.

¹³Vö. Wolfgang J. Mommsen: Max Weber und die deutsche Politik 1890—1920, 2. kiad., Mohr—Siebeck, Tübingen 1974, 332. o. (Lukácshoz intézett, 1920 márciusában kelt levél), 352. o. (Weber 1920. január 9-én kelt levele Lukács apjához), 354. o.

¹⁴I. m. 354. o., 182. j.

¹⁵Lukács: Az ész trónfosztása, 4. kiad., Akadémiai 1974 (a továbbiakban: ÉT).

¹⁶Lukács: Wie ist Deutschland zum Zentrum der reaktionären Ideologie geworden?, szerk. Sziklai László, Akadémiai, 1982. A szerkesztő előszava részletesen szól a téma számos, nagyrészt publikált földolgozásáról.

¹⁷ÉT, 3. o.

gunk ily módon: Németország útja Hitlerig a filozófia területén. Azaz meg akarjuk mutatni, hogyan tükröződik ez a reális út a filozófiában, hogyan segítették elő filozófiai formulázások, Németország Hitlerig való reális fejlődésének gondolati visszfényei, ennek az útnak meggyorsítását. /.../ Feladatunk a 'nemzetiszocialista világnézet' minden gondolati előmunkálatának leleplezése, bármily messze esnek is — látszólag — a hitlerizmustól, bármily kevésbé vannak is — szubjektív tekintetben — efféle intenciók. Ennek a könyvnek egyik alaptétele: nincs 'ártatlan' világnézet."¹⁸

Lukács témája azonban nemcsak a "Schellingtől Hitlerig" vezető filozófiai fejlődés, nemcsak "a német irracionalista filozófiának beletorkollása a hitlerizmusba",¹⁹ hanem egyúttal arra is kísérletet tesz, hogy ugyanezt a fejlődést a német szociológia területén is fölrajzolja. Itt nem térek ki arra — mivel másutt mindezt már részletesen elemeztem²⁰ —, hogy Lukács miként rekonstruálja a szociológia mint önálló diszciplína kialakulását, hanem kizárólag Max Weberről adott interpretációjára szorítkozom, melyet tehát azon atyai barátjáról adott, akinek egykor "szívből jövő hálával és barátsággal híve" volt.

A "wilhelmiánus korszak legjelentősebb német szociológusának és történetésének"²¹ saját történetében különösen jelentős helyet biztosított Lukács. Weber kezdetben a materiális motívumok és az ideológia közötti kölcsönhatásból indult ki, később azonban az ideológiai és mindenekelőtt a vallási jelenségeknek, egyre inkább, önmagukból fakadó, "immanens" fejlődést tulajdonított. Weber ezzel a "történelem szellemtudományi, idealista értelmezésének útját" egyengette: "Nem hiányzik nála az irracionalista árnyalat sem, noha Max Weber, tudatos szándékai szerint, az irracionalizmus ellenfele. Épp ez a szociológia mutatja, hogy a kapitalista racionalizmus talaján szükségszerűen irracionalizmusnak kell létrejönnie, sőt hogy ez tulajdonképpen az egész mozgás alapja."²²

A történelmi materializmus bírálatának ez az új, "kifinomult" formája, melyet a korabeli német szociológia hozott létre és mely "a szociáldemokrá-

¹⁸Uo. 4. o.

¹⁹Uo. 9. o.

²⁰Dirk Käsler: Die frühe deutsche Soziologie 1909 bis 1934 und ihre Entstehung-Milieus. Eine wissenschaftsoziologische Untersuchung, Westdeutscher Verlag, Opladen 1984. (A könyv a "Studien zur Sozialwissenschaft" sorozat 58. kötete.) Lásd különösen: 173—187. o.

²¹Wie is Deutschland /.../

²²ÉT, 468. o.

ciában mutatkozó reformista tendenciák" ideológiai támogatására volt hivatott, Max Webernél öltötte a "legbefolyásosabb alakot". "A német szociológiának a háború előtti imperializmusban központi problémája, hogy elméletet találjon a kapitalizmus keletkezése és lényege számára és saját elméleti fel fogásával haladja túl a történelmi materializmust ezen a területen."²³ Az eközben alkalmazott módszer: "a kapitalizmus lényegének látszólagos megragadása, anélkül hogy igazi gazdasági problémáiba (mindenekelőtt az értéktöbblet, a kizsákmányolás kérdésébe) kellene bocsátkoznia".²⁴ Lukács szerint Max Weber egy olyan, "széles alapú kultúrkritikát" alapoz meg, "amely sohasem hatol le a kapitalizmus alapkérdéséig", bár "teret ad a kapitalista kultúrával való elégedetlenség szabad kibontakozásának"; a kapitalista racionalizálást mindamellet "sors"-ként fogja föl, s ezzel a kapitalizmust, minden kritikai beállítottsága ellenére, szükségszerűként és elkerülhetetlenként értelmezi: "Ezek a gondolatmenetek mindig abban csúcsosodnak ki, hogy kimutassák a szocializmus gazdasági és társadalmi lehetetlenségét."²⁵

Lukács szerint mindehhez még "egy Németországra jellemző árnyalat" párosul: a "háború előtti imperializmus szociológiája /.../ igazolni próbálja, hogy a német államforma, a német társadalmi szerkezet értékesebb a nyugati demokráciánál".²⁶ Max Webernek itt is "sajátos helyzetet" tulajdonít Lukács, a wilhelmiánus imperializmus ezen apologetikájában: "minden kritika ellenére a demokráciát tekinti a legalkalmasabb formának egy modern nagyhatalom imperialista terjeszkedése számára. /.../ A németek, úgymond — mint Anglia vagy Franciaország — csakis demokráciában lehetnek 'felsőbbrendű néppé'. Ezért, Németország imperialista céljainak megvalósítása végett, belül kell demokratizálódásnak bekövetkeznie, mégpedig oly mértékben, mint e célok megvalósításához elengedhetetlen. /.../ A weberi demokrácia tehát bonapartista cészarizmusba csap át."²⁷

Lukács az ideáltípusok módszerének és az értékítéletektől való mentesség követelményeinek elemzéséhez kapcsolódva tökéletesíti tovább és koronázza meg érvelését: a weberi szociológia "szubjektivistikus felbomlása" nem más, mint "a kapitalizmus kalkuláló egyéni ügynökének elvontan megformulázott

²³Uo. 469. o.

²⁴Uo. 470. o.

²⁵Uo. 471. o.

²⁶Uo.

²⁷Uo. 472 sk. o.

pszichológiája".²⁸ "A szociológiának Max Weber-féle 'értéktől való mentessége', minden irracionális elemről való látszólagos megtisztítása tehát még csak mélyebben a társadalmi-történelmi történet irracionálisához vezet. /.../ Az irracionális az így adódó menekülés formája: a dialektikus kérdésre adandó dialektikus felelet elől való menekülés. A szociológiának ez a látszólagos tudományossága, ez a szigorú 'értékmentessége' így valójában az irracionálisnak eddig elért legmagasabb foka."²⁹

Max Weber — az irracionális legmagasabb foka? Lukácsnak magának is el kell ismernie, hogy Weber épp "energikus ellenfele" volt az "irracionálisnak" — ám "csak a korábbi és az akkoriban uralkodó, vulgáris német irracionálisnak". "Kritikai elutasítása tehát csakis az irracionális elavult és vulgáris formái ellen irányul."³⁰ Ez a "szellemes és helyes polémia" a "vulgáris irracionális" ellen "azonban nem szünteti meg Max Weber módszerének és világnézetének irracionális velejét".³¹ Épp ellenkezőleg: koncepciója semmi más, mint az irracionális "új és rafináltabb" megformálása: "Ilyképpen Max Weber csak azért távolította el az irracionális módszertanból, az egyes tények elemzéséből, hogy Németországban eddigelé még elő nem fordult határozottsággal világmépének világnézeti alapjává tegye."³² Lukács szerint először Max Webernél került sor "az imperialista újkantianizmusnak az irracionális existencialista filozófiába való igazi átmenetére", s épp nála mutatkozott meg, "hogy szigorú tudományossága mennyire csak út volt az irracionálisnak a világnézetben való végleges meggyökereztetéséhez, hogy tehát mily védtelen volt a legjobb német értelmiség az irracionális rohammal szemben".³³ És Lukács, minthogy itt nem idézhet föl történelmi "bizonyítékot", az egyszerűség kedvéért posztulálja: Max Weber a "fasizmussal szemben épp — mutatis mutandis — hasonló helyzetbe került volna, mint később Stefan George vagy Spengler".³⁴

Lukács érvelése egyértelmű: arra törekedvén, hogy a német szociológia "irracionálisának" fejlődését egészen a nemzetiszocializmusig rajzolja föl, Ferdinand Tönniesben a kapitalizmus kultúrkritikájának, Max Weberben

²⁸Uo. 475. o.

²⁹Uo. 476 sk. o.

³⁰Uo. 477. o.

³¹Uo. 478. o.

³²Uo. 480. o.

³³Uo.

³⁴Uo. 477. o.

pedig a német szociológia világnézeti irracionálisnak megalapozóját pillantja meg. Bekapcsolja ebbe a fejlődésvonalba Alfred Weber, aki szintén a fasiszta ideológia számára végez előmunkálatot";³⁵ továbbá Karl Mannheimot, aki, relativizmusa révén és azáltal, hogy "radikálisan mentesíti a szociológiát a közgazdaságtantól",³⁶ hozzájárult a szociológia védtelenségéhez a nemzetiszocializmussal szemben. S így Lukácsnak immár könnyű dolga van, e fejlődésvonalat — sajnálatos — végéig víve tovább, amikor a "Prefasiszta és fasiszta szociológia" című fejezetben Othmar Spann, Hans Freyer és Carl Schmitt írásai foglalkoznak, azon szociológia képviselőivel tehát, mely kezdettől fogva, "akár tudatosan, akár nem, szövetségese lett a fasiszmus győzelmét segítő tendenciáknak".³⁷ Az ítélet egyértelmű: a "német szociológia ily módon beletorkollik a bestiális hitleri imperializmus propagandájába".³⁸

III

Nemcsak a rendelkezésre álló idő és tér korlátozott volta miatt mondok le itt arról, hogy ismételten tartalmi vitába bocsátkozzam Max Webernek, a polgári kultúrkritikusnak, Németország demokratizálása támogatójának ama diffamálásával, miszerint az imperialista cézárizmus győzelmét segítette és a nemzetiszocializmus útját egyengette volna. Mindezt, a maga részleteiben, több helyütt megtettem már.³⁹

Befejezésül azonban a következő három vonatkozásra szeretnék utalni:

(1) Annak, hogy Lukács Weber is fölvette "Schellingtől Hitlerig" vezető arcképcsarnokába, mindmáig kiterjedő hatása van Max Weber életművének kritikái—elfogulatlan recepciója szempontjából. Sok nyugati és keleti marxista számára éppen azért nyert Lukács ítélete mondhatni "pályamódosító" funkciót, mert Lukács hivatkozhatott Weberhez — és Simmelhez — fűződő egykori személyes és intim ismeretségére. Max Weber már 1954 előtt is megillette az a

³⁵Uo. 485. o.

³⁶Uo. 493. o.

³⁷Uo. 498. o.

³⁸Uo. 515. o.

³⁹Dirk Käsler szerk.: Max Weber. Sein Werk und seine Wirkung, Nymphenburger, München 1972; D. Käsler: Revolution und Veralltäglicung. Eine Theorie postrevolutionärer Prozesse, Nymphenburger, München 1977; uő: Einführung in das Studium Max Webers, C. H. Beck, München 1979; uő: "Max Weber", Handbuch der politischen Ideen, IV. k., szerk. Iring Fetscher, Piper, München (megjelenés alatt).

különböző irányokban különbözőképpen hangzó cím, hogy ő a "polgári" szociológus prototípusa, s így a weberi életmű sokak számára, akik önmagukat "baloldalinak" és ezzel polgárellenesnek tartották, már Az ész trónfosztása megjelenése előtt is tulajdonképpen olvashatatatlannak számított. Minthogy azonban Weber — méghozzá egy marxista filozófus révén — a Hitler-fasizmus ideológiai kengyeltartójaként lepleződött le, kimondatott fölötte a végítélet.

A lukácsi értelmezés vélt megerősítéseként természetesen utalhatnánk arra, hogy mások is, jelesül "polgári" elemzők — mindenekelőtt tehát Jakob Peter Mayer,⁴⁰ Wolfgang J. Mommsen⁴¹ és Raymond Aron⁴² — egészen hasonló kérdéseket vetettek föl Weber politikai gondolkodásával kapcsolatban, és egészen hasonló eredményekre jutottak. — Ezzel összefüggésben azt gondolom, hogy egyrészt a mondott értékeléseket szerzőik sokkal differenciáltabban és óvatosabban fogalmazták meg, mint ahogyan azt Lukács tette, másrészt kijelentéseiknek nem vindikáltak az egész tudományos életműre vonatkozó érvényt, s nem hivatkozhattak — Lukáccsal ellentétben — Weber személyes, sőt "intim" ismeretére sem. Ennélfogva ezek a Weber-interpretációk — érvelésüket vagy hatásukat tekintve — nem hasonlíthatók össze a Lukácséval.

A lukácsi recepció hatással csak Leo Strauss Weber-interpretációja vetekszik,⁴³ mely — mintha csak az előbbi tükörképe volna — hosszú ideig "a" jobboldaliak számára nehezítette meg az egész weberi életmű elfogulatlan+kritikai befogadását, amiként azt Lukács interpretációja "a" baloldaliak számára tette.

(2) Helyénvaló-e egyáltalán, ha föladjuk a "tárgyszerű ítélet" és "morális ítélet" közötti — persze nemcsak Beiersdörfer által érvényesített — éles elválasztást, s a kettőt — miként tanulmányunkban tettük — szembesítés révén összekapcsoljuk egymással? Vagy, még határozottabban vetve föl a kérdést, mi köze ama ténynek, hogy Max Weber annak idején segítette a fiatal magyar magántudóst, ahhoz a másik tényhez, hogy a csaknem 70 éves Lukács eljutott Weber ideológiai funkciójának korábban ismertetett értékeléséhez.

⁴⁰Jakob Peter Mayer: Max Weber and German Politics, Faber and Faber, London 1944, 2. kiad. 1946, 3. kiad. 1956.

⁴¹W. J. Mommsen, i. m. (1. kiad.: 1959).

⁴²Raymond Aron: "Max Weber und die Machtpolitik", Max Weber und die Soziologie heute. Verhandlungen des 15. deutschen Soziologentages, Mohr-Siebeck, Tübingen 1965, 103–120. o.

⁴³Leo Strauss: Natural Right and History, University of Chicago Press 1953; németül: Naturrecht und Geschichte, Koehler, Stuttgart 1956.

Úgy gondolom, helyénvaló egy ilyesfajta kapcsolatteremtés; tudományos szempontból is. A minket itt foglalkoztató esetben pedig különösképpen. Hiszen maga Lukács sem szakította el egymástól a személyiséget és a művet, hanem egészen szándékosan mosta össze az esetleges határvonalakat. Amikor Max Weber a világnézeti irracionálisizmus megalapítójaként, a fasiszta ideológia előkészítőjeként, prefasisztaként bélyegzi meg, akkor éppen nem bizonyos szövegek egyes fejtegetéseire hivatkozik, azok kontextusát elemezve, hanem — nézetem szerint: jobb személyes tudása ellenében — mindvégig Max Weber személyiségéről is beszél.

Ezért jutok arra az eredményre, hogy Lukács Györgyre mint emberre és tudományos szerzőre vet rossz fényt, ha Weberrel kapcsolatos különféle megnyilatkozásait — háláját és tiszteletét heidelbergi pártfogójával és segítőjével szemben, Webernek prefasisztaként való tárgyilag tarthatatlan és következményekkel terhes diffamálását, és végül Lukács 1971-es nyilatkozatát — legkülönbözőbb életszakaszaiból mintegy szemlélve mutatjuk be.

Arra a kérdésre, hogy "/.../ mi a véleménye, ha Weber megérte volna a nemzetiszocializmust, kibékült volna vele? Nem, sohasem. Tudnia kell, hogy Weber tökéletesen becsületes ember volt"⁴⁴; és arra a megjegyzésre, hogy "Simmel és Weber megítélésénél Ön a későbbiekben, főleg Az ész trónfosztásának időszakában egyértelműen negatív álláspontra helyezkedett", a megdöbbentő válasz: "Weberrel kapcsolatos beállítódásom, morálisan tekintve, mindig pozitív volt, Simmelnek azonban kritikával illettem bizonyos frivolitását, s ezért idegenedtünk el egymástól. Weberrel ilyen elidegenedésre nem került sor."⁴⁵

Midőn Beiersdörfer ezt "töretlen kölcsönös tiszteletté" stilizálja,⁴⁶ megengedhetetlen módon homályban tartja e "kölcsönösség" torzulásait. Nemcsak korlátozott, "érdekes-excentrikus" privátdocensek, hanem "partizánok" számára is kötelező erővel kell bírniuk az intellektuális és morális tisztesség szabályainak. S ez a követelmény pontosan akkor emelendő ki különösen, ha Lukács kérdésfeltevését — nevezetesen a nemzetiszocialista és fasiszta gondolkodás ideológiai előkészítésének szellemtörténeti elemzését — központi jelentőségű vállalkozásnak tartjuk.

⁴⁴"Interview with Georg Lukács. On his Life and Work", New Left Review 1971, idézi Beiersdörfer, i. m. 201. o.

⁴⁵Vö. Eörsi István: "Életrajz — magnószalagon (Interjú Lukács György-gyel) 1.", Új Symposium (Újvidék) 195/196. sz. (1981. júl.—aug.), 268. o.

Vajon a tisztesség és tárgyszerűség — melyekért Weber egész életében oly határozottan küzdött — azon "értékekhez" számítandók, melyekre Lukácshoz írott, fentebb idézett levelében gondolt a politikai sodrás megfizetendő "áráról" szólván?

(3) Fejtegetéseimnek azt az alcímet adtam, hogy "Epizódok a 'polgári' és 'marxista' szociológia viszonyáról", s a bevezetőben fölvettem a kérdést: Max Weber és Lukács György itt vázolt viszonya, a szociológia két fajtája közötti viszony egy variánsaként, nem tarthat-e igényt mai érdeklődésünkre. Egy ilyen variánsként — és bizonyosan nemcsak erre a konkrét esetre korlátozva — bizonyonnyal számolhatunk vele. Az a tény azonban, hogy mi, a társadalomtudományok Keletről és Nyugatról érkezett képviselői, mindezt megvitatjuk, világosan mutatja, hogy nem vált tudományos párbeszédünk egyetlen módozatává.

(Fordította: Mezei György)